

I. DAREIOS ÉS AZ ÓPERZSA ÉKÍRÁS

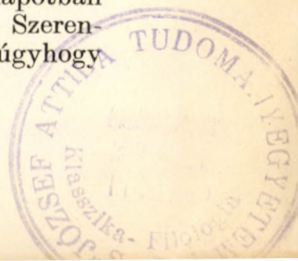
I

A nagy óperzsa bisituni felirat IV. columnájának vége (70. §) kétségtelenül a legnehezebb és legvitatottabb óperzsa szövegnek tekinthető. E szöveg hely megfejtésén és magyarázatán már a negyedik-ötödik tudós nemzedék fáradozik, s a vele foglalkozó vagy egyik-másik részletproblémáját érintő tanulmányok száma már több tucatra emelkedett. Ez a nagy érdeklődés és ezek az erőfeszítések nemcsak a szöveghely nehézségeinek szólnak. Általános az a fel fogás, hogy I. Dareios a feliratnak ezen a helyén vagy az óperzsa ékírás bevezetéséről vagy pedig a kancelláriai gyakorlat terén valamilyen újításról nyilatkozik. A bisituni felirat 70. §-a körül folyó vitának éppen ez a kérdés áll a középpontjában, hogy e szöveghely bizonyítja-e az óperzsa ékírás I. Dareios uralkodása alatti keletkezését és bevezetését a használatba, vagy pedig csak a kancelláriai gyakorlat terén valamilyen szerényebb újításnak a tanúbizonyságát szolgáltatja.

A kérdést még bonyolultabbá teszi az a körülmény, hogy részben kezdet től fogva, részben pedig az idők folyamán szorosan összefonódott az óperzsa írás és feliratok több más fontos problémájával. Így ugyancsak régtől fogva vitatott kérdés, hogy az óperzsa ékírás egy adott történeti pillanat alkotása-e, mondjuk éppen I. Dareios uralkodása elején, vagy pedig hosszabb múltra és bizonyos fejlődésre tekinthet vissza. Az utóbbi évtizedekben merült fel a Pasargadae-i óperzsa feliratok problémája. Ezek részben Kyros nevét tartalmazták, s így ha valóban Kyrostól származnak, akkor azt bizonyítják, hogy az óperzsa ékírás létezett már Kyros korában. Még jobban felkavarták az óperzsa ékírás eredetének problémáját az Ariyāramna- és Aršāma-feliratok, amelyek — amennyiben eredetieknek tekinthetők — az óperzsa írás kialakulását messze a Kyros előtti időbe vinnék vissza.

Mindezek a kérdések egymással is és a bisituni felirat 70. §-ának magyarázatával is szorosan összefüggenek. Ennek ellenére módszertanilag nyilvánvalóan akkor járunk el helyesen, ha az egyes problémákat külön-külön vesszük vizsgálat alá, s nem tesszük egyik megoldását sem függővé a másiktól, hanem az eredményeket csak a végén kíséreljük meg egyeztetni. Éppen ezért a vázolt problémákat különválasztva, a következő négy tanulmányt készítettem elő: 1. «I. Dareios és az óperzsa ékírás», 2. «A Pasargadae-i óperzsa feliratok», 3. «Ariyāramna és Aršāma feliratai» és 4. «Az óperzsa ékírás eredete». Az utóbbi tanulmányban kerül sor a külön-külön elért eredmények összevetésére.

A bisituni felirat 70. §-ának magyarázatát hosszú időn keresztül az a körülmény nehezítette meg, hogy az óperzsa szöveg olyan töredékes állapotban maradt fenn, amely lehetetlenné tette a szöveg teljes helyreállítását. Szerencsére teljes épségben fennmaradt az elámi változat megfelelő helye, úgyhogy

ennek alapján valamennyire mégis fogalmat lehetett alkotni e szövegrész tartalmáról. Az elámi változat értelmezésénél főleg az okozott nehézséget, hogy a szövegben több *hapax legomenon* fordul elő, s ezeknek értelmét csak találgatni lehetett. Mindenesetre a kutatásnak ebben a szakaszában más lehetőség nem volt, mint az óperzsa szövegrész tartalmát a csak pontatlanul értelmezhető, de épségben fennmaradt elámi változat alapján rekonstruálni.: «every restoration must be a retranslation of the Elamite text» — jegyezte meg találon E. Herzfeld.¹ E korszak fáradozásainak eredményeit kritikailag W. Hinz rostálta meg és foglalta össze saját kutatásain alapuló következtetéseivel kiegészítve 1942-ben.² Munkája jól tükrözi az elámi szöveg magyarázatának azokat a lehetőségeit, amelyeket annak idején az óperzsa változat és a persepolti elámi dokumentumok ismerete nélkül egyáltalán el lehetett érni.

Az elámi változat értelmezésének nehézségei természetesen szűk korlátok közé szorították az óperzsa eredeti rekonstruálásának lehetőségeit is. Nyilvánvalóvá vált, hogy további előhaladást a szóbanforgó szöveg hely magyarázatában csak akkor lehet remélni, ha az óperzsa eredeti szövegét vagy legalábbis annak jelentős hányadát sikerül elolvasni, s így az elámi változat segítségével rekonstruálni. G. G. Cameron nagy érdeme, hogy a kutatásnak ezt az aktuális feladatát felismerte és fáradságos munkával meg is oldotta. Az 1948-ban és 1957-ben általa készített nyersgumi pacsolatok és fényképek és ezek feldolgozásai kétségtelenül új korszakot nyitottak a bisituni felirat tanulmányozásában.³ Cameronnak sikerült a 70. § óperzsa szövegét minden korábbi kutatónál teljesebben és pontosabban elolvasnia. Új olvasatai által a hézagok a szövegben olyan mértékben csökkentek, hogy most már a siker reményével lehetett megkísérlni az óperzsa változat teljes helyreállítását.

Ez hamarosan meg is történt. Közvetlenül Cameronnak a cikkéhez kapcsolódva, amelyben a bisituni felirat óperzsa változatának új olvasatait közzétette, R. Kent megkísérelte többek között a 70. § szövegének helyreállítását is.⁴ Nem sokkal később, 1952-ben, Cameron új olvasatai alapján W. Hinz tette közzé a 70. § szövegének rekonstrukciójára vonatkozó elgondolását.⁵ Ugyanabban az évben R. Kent megegyezően foglalkozott e szövegrésszel, és több pontban megváltoztatta vagy részletesebben megindokolta felfogását.⁶ Végül 1953-ban, «Old Persian» c. monográfiájának 2. kiadásában Kent — figyelembe véve Hinz eredményeit — bizonyos mértékben ismét módosította a szöveg hely magyarázatát.⁷

W. Hinz és R. Kent szövegrekonstrukciója és értelmezése a 70. §-nak bizonyos értelemben egymással ellentétes felfogását tükrözi. Hinz az új olvasatok alapján helyreállított szövegben saját korábbi felfogásának igazolását látja, amely szerint az óperzsa ékírást I. Dareios vezette be a használatba. Kent értelmezése ezzel szemben lehetőséget nyújt arra, hogy I. Dareios újítását

¹ E. Herzfeld: *Zoroaster and his World*. I. Princeton 1947. 34.

² W. Hinz: *Zur Behistun-Inschrift des Dareios*. ZDMG 96 (1942) 343—349.

³ G. G. Cameron: *The Monument of King Darius at Bisitun*. *Archaeology* 13 (1960) 162—171, *The Old Persian Text of the Bisitun Inscription*. *JCS* 5 (1951) 47—54, *The Elamite Version of the Bisitun Inscription*. *JCS* 14 (1960) 59—68.

⁴ R. G. Kent: *Cameron's Old Persian Readings at Bisitun*. *JCS* 5 (1951) 55—57.

⁵ W. Hinz: *Die Einführung der altpersischen Schrift*. ZDMG 102 (1952) 28—38.

⁶ R. G. Kent: *Cameron's New Readings of the Old Persian at Behistan*. *JAOS* 72 (1952) 9—20, különösen 13—15.

⁷ R. G. Kent: *Old Persian. Grammar. Texts. Lexicon*² New Haven 1953. 130, 132, 219.

ne egy új írás bevezetésében, hanem inkább új írástechnikai eljárásokban keressük. Így a vita azóta is tovább folytatódik, és J. Lewy⁸, H. H. Paper⁹, R. Borger — W. Hinz¹⁰, M. A. Dandamaev¹¹, W. Brandenstein — M. Mayrhofer¹², I. M. D'yakonov¹³, R. Ghirshman¹⁴ és I. M. Oranskiy¹⁵ hozzászólásaiban újabb és újabb érvek merültek fel mindkét álláspont védelmében.

A bisituni felirat 70. §-ára vonatkozó saját kutatásaim az ötvenes évek elejére nyúlnak vissza, amikor a szamosújvári (Gherla-i) óperzsa feliratot közzétettem.¹⁶ Az utóbbi évtized folyamán e szövegrész új értelmezését többször is ismertettem egyetemi előadásaimban, majd 1960-ban, a XXV. Nemzetközi Orientalista Kongresszuson közöltem néhány részletének új helyreállítását és magyarázatát és az egész értelmezésére vonatkozó elgondolástomat következőképpen összegeztem: «E szövegrész (70. §.) első négy kólónja (Hinz beosztása szerint) valószínűleg az óperzsa írás bevezetésével foglalkozik, ezután azonban már más tárgy kerül szóba: a szöveg további része a feliratnak mint dokumentumnak a kancelláriai hitelesítésével és szétküldésével foglalkozik. Hogyan kell ezt az egész eljárást elképzelnünk? A 70. §-nak ebben a részében nyilvánvalóan nem magáról a nagy sziklafeliratról, hanem inkább annak a «fogalmazvány»-áról, szövegmintájáról van szó. Már korábban, a szamosújvári óperzsa felirattöredékekkel kapcsolatban rámutattam arra, hogy az asszír-babiloni gyakorlat alapján agyagtáblára írt «fogalmazvány»-t, szövegmintát az óperzsa feliratok esetében is fel kell tételeznünk. Így kézenfekvő arra gondolnunk, hogy a Bistun-i nagy felirat fogalmazványát is először agyagtáblákra írták le. Az óperzsa ékírással megírt agyagtáblát azután védőtoktáblába helyezték, s erre írták rá a felirat babiloni és elámi nyelvű változatát. Az ilyen módon elkészített háromnyelvű ékírásos szöveget azután pergamenbe göngyölték. Ez tartalmazta a felirat arameus nyelvű fordítását. Ezután a szöveget a nagykirálynak felolvasták, és jóváhagyása után pecséthengerével lepecsételték. Valószínűleg csak ez után a protokolláris eljárás után vették a feliratszöveget egyrészt a sziklafalakba, másrészt pedig sokszorosították babiloni és elámi nyelven agyagtáblákon, arameus nyelven pedig pergamenen, s küldték szét az Óperzsa Birodalom tartományaiba.»¹⁷ Később a 70. § szövegének teljes rekonstrukcióját és fordítását közzétettem részletes érvelés nélkül az általam szerkesztett «Ókori Keleti Történeti Chrestomathia»-ban.¹⁸ A részletes indokolást most a következőkben szeretném adni.

⁸ J. Lewy: The Problems Inherent in Section 70 of the Bisutun Inscription. HUCA 25 (1954) 169 skk.

⁹ H. H. Paper: The Old Persian /L/ Phoneme. JAOS 76 (1956) 24—36.

¹⁰ R. Borger—W. Hinz: Eine Dareios-Inscription aus Pasargadae. ZDMG 109 (1959) 117—127.

¹¹ M. A. Dandamaev: Проблема древнеперсидской письменности. ЭВ 15 (1963) 24—35 és Иран при первых Ахеменидах (VI. в. до н. э. Moskva 1963. 32—60.

¹² W. Brandenstein—M. Mayrhofer: Handbuch des Altpersischen. Wiesbaden 1964. 17, 87 sk.

¹³ I. M. D'yakonov: История Мидии. Moskva—Leningrád 1956. 366—371 és ВДИ 89 (1964) 177 skk.

¹⁴ R. Ghirshman: A propos de l'écriture cunéiforme vieux-perse. JNES 24 (1965) 244—250.

¹⁵ I. M. Oranskiy: Несколько замечаний к вопросу о времени введения древнеперсидской клинописи. ВДИ 96 (1966) 107—116.

¹⁶ J. Harmatta: A Recently Discovered Old Persian Inscription. Acta Ant. Hung. 2 (1954) 1—16, vö. 11—13.

¹⁷ J. Harmatta: Ant. Tan. 11 (1964) 189—190, Acta Ant. Hung. 12 (1964) 218.

¹⁸ Ókori Keleti Történeti Chrestomathia. Budapest 1964. 320.

II

Bár általánosan elfogadott tény, hogy a bisituni felirat alapszövege óperzsa nyelven íródott, s hogy ilyen módon az elámi és a babiloni változat az óperzsa fordítása, a 70. § vizsgálatában mégis célszerű az elámi fordításból kiindulni, mert ennek szövege sértetlenül fennmaradt, s azonkívül értelmezése nagy múltra tekint vissza, úgyhogy már csak néhány kifejezés magyarázata vitatható benne. A 70. § elámi szövege a következő:

1. sor *vda-ri-ia-ma-u-iš vLUGÁL na-an-ri*
2. *ša-u-mi-in du-ra-maš-da-na*
3. *vú htup-pi-me da-a-e-ik-ki hu-ud-da*
4. *har-ri-ia-ma ap-pa šá-iš-šá in-ni ša-ri*
5. *ku-ud-da ha-la-at-uk-ku ku-ud-da KUŠlg-uk-ku*
6. *ku-ud-da hhi-iš ku-ud-da e-ip-pi hu-ud-da*
7. *ku-ud-da tal-li-ik ku-ud-da hú ti-ib-ba be-ib-ra-ka₄*
8. *me-ni htup-pi-me am-mín-nu vda-a-ia-ú-iš mar-ri-da-ha-ti-ma*
vú tin-gi-ia
9. *vtaš-šu-ib-be sa-pi-iš*

1. Az első probléma az elámi szöveg értelmezésével kapcsolatban a *tup-pi-me* szó jelentése. Az elámiban jólismert a *tup-pi* 'agyagtábla, dokumentum, felirat' szó, s elég világos a *-me* képző funkciója is: abstractum-, esetleg collectivum-képző.¹⁹ Így tehát a *tup-pi-me* szó jelentése vagy elvont értelemben 'írás', vagy kollektív értelemben 'irat, dokumentum' lehetne. W. Foy²⁰ gondolt először arra, hogy a *tup-pi-me* szót elvont értelemben 'írás'-nak magyarázza. Ezt az elgondolását magáévá tette W. Hinz is, és 1942-ben és 1952-ben részletes érveléssel igyekezett alátámasztani. Főbb érvei a következők: 1. A 'felirat' fogalmat a bisituni felirat mindig a *tup-pi* szóval fejezi ki. 2. A 'felirat' jelentésű óperzsa *dipi-* szó nőnemű, ezzel szemben az elámi *tup-pi-me* alaknak az óperzsa szövegben semlegesnemű *dipi-* felel meg. 3. A PFT No. 7903 szövegében a *tup-pi-me* szó szintén 'írás' értelemben szerepel.²¹ Hinz értelmezését elfogadta J. Friedrich is, és az óelámi *tu₄-up-pi-me* szót szintén 'írás' jelentésben fordította.²²

W. Hinz elgondolását főleg I. M. D'yakonov és I. M. Oranskiy igyekezett részletesen cáfolni. Mindkettőjük főérve a *tup-pi-me* szó elvont 'írás' értelmezése ellen az, hogy a 70. §-ban Dareios nyilvánvalóan nem általában az óperzsa ékirásról, hanem konkrétan a bisituni felirat szövegéről beszél: ezt küldi szét a tartományokba.²³ Mivel pedig Dareios a 8. sorban, ahol a felirat szövegének szétküldéséről beszél — tehetjük hozzá érvelésükhöz — szintén a *tup-pi-me* szót használja, így nyilvánvaló, hogy a kifejezésnek a 3. sorban is konkrét 'felirat, szöveg' jelentésben kell szerepelnie. Ha helyes volna Hinz elgondolása, akkor az első helyen a *tup-pi-me*, a második helyen pedig a *tup-pi*

¹⁹ Ld. F. H. Weissbach: Die Achämenideninschriften zweiter Art. Leipzig 1890. 54; H. H. Paper: The Phonology and Morphology of Royal Achaemenid Elamite. Ann. Arbor 1955. 84 sk.

²⁰ W. Foy: ZDMG 52 (1898) 564.

²¹ W. Hinz: ZDMG 102 (1952) 30, korábban ZDMG 96 (1942) 345 sk.

²² J. Friedrich: Orientalia 18 (1949) 20.

²³ I. M. D'yakonov: ВДИ 89 (1964) 177 sk., I. M. Oranskiy: ВДИ 96 (1966) 114 sk.

szónak kellene állnia. Arra is utal D'yakonov, hogy a *tup-pi-me* szó a susai dokumentumokban szintén 'szöveg, dokumentum' jelentésben fordul elő. Végeredményben mind D'yakonov, mind Oranskiy úgy gondolja, hogy az elámi változatnak azt a mellékmondatát, amely a feliratot úgy állítja be mint «ami korábban nem volt» nem az írás jellegére kell vonatkoztatni, hanem úgy kell érteni, hogy ilyen monumentális feliratot írani nyelven Dareios előtt még nem készítettett senki.

A *tup-pi-me* szó elvont 'írás' értelmezésével szemben kétségtelenül meggyőzőnek kell tartanunk azt az érvet, hogy a felirat 8. sorában e kifejezés a bisituni feliratra vonatkozik, tehát feltétlenül konkrét 'szöveg, felirat' jelentése van. Így természetesen a 3. sorban sem bizonyítható a szó elvont 'írás' jelentése. Ha azonban feladjuk ezt az értelmezést, akkor felmerül az a kérdés, miért használta az elámi szöveg szerkesztője itt a *tup-pi-me* kifejezést, holott a *tup-pi* szó is megfelelő lett volna.²⁴ Kézenfekvő volna természetesen arra gondolni, hogy az elámi szövegnek ez a szóhasználata összefügg az óperzsa eredeti *dipi-* szavának valamilyen speciális használatával e helyen, mint ahogy ezt Hinz is feltette. Mivel azonban a *dipi-* formájának értelmezése az óperzsa szövegben maga is külön problémát jelent, célszerű ezt az összefüggést egyelőre figyelmen kívül hagynunk, és a *tup-pi-me* szó értelmezését az elámi adatok alapján megkísérelnünk.

Mint D'yakonov utalt rá, a *tup-pi-me* szó előfordul a susai dokumentumokban is. Előfordulása e szövegekben főleg azért fontos pontosabb jelentésének meghatározása szempontjából, mert itt használata látszólag a *tup-pi* szóéval váltakozik. A következő szövegek tanúbizonysága a legfontosabb:

- No. 184 *PAP mbar-ri-man-na hu-ma-ka tup-pi-me hal-mi ha-ra-ka₄*
mbar-ri-man du-iš i GIŠka₄-par-ma más-te-na GIŠ hu-ut-
tuk-ki kap-nu-iš-ki-ip-be
- No. 185 *tup-^rpi¹ hi ti-ip-pan-na mbar-ri-man-ik-ki hi GIŠka₄-par-man-na*
- No. 186 *tup-pi [hi] GIŠka₄-par-ma-na hi [ti-ip-pan-na] mbar-ri-man-*
ik-ki²⁵

Kezdjük az utóbbiakkal. Yu. B. Yusifov e dokumentumoknak legutóbb a következő értelmezését adta:

- No. 185 «Ezt a dokumentumot, azután hogy megiratott Barriman számára, akkor azt a levéltárban kell elhelyezni.»
- No. 186 «Ezt a dokumentumot a levéltárban kell elhelyezni, azután, hogy megírták Barriman számára.»

Azonban többféle meggondolás is szól ez ellen az értelmezés ellen. Elsősorban is az elámi szövegben a fordításban kifejezésre jutó időbeli egymásutának semmi nyoma nincs. Ezt jól mutatja az is, hogy a két mondat tartalmi sorrendje éppen az ellenkezője egymásnak. Azután nem világos, miért hangsúlyozná a szöveg, hogy a dokumentumot először írják meg Barriman számára,

²⁴ E. Herzfeld magyarázata, Zoroaster and his World. I. 34 «here tip.pi.me, which makes the meaning collective . . . , unmistakably so because the El. text says "as it had never existed before" természetesen nem kielégítő, mert a tagadás nem vonja maga után szükségszerűen a kollektív többest, s ezenkívül a második előfordulási helyen nem is áll tagadómondat a *tup-pi-me* szó után.

²⁵ Yu. B. Yusifov: Эламские хозяйственные документы из Суз. ВДИ 85 (1963) 221, 237.

s csak azután helyezték el a levéltárban, hiszen amíg nem írták meg, addig úgy sem lehet a levéltárba tenni. Végül az sem érthető, hogy miért Barriman számára kell a dokumentumot megírni, ha az úgy is a levéltárba kerül.

Mindezek a nehézségek megoldódnak azonban, ha megfigyeljük, hogy az idézett szövegrészek voltaképpen két mellérendelt mondatból állanak, amelyeknek szerkezete azonos. Ha ugyanis a két szövegrészt összehasonlítjuk egymással, akkor az ellentétes részek párhuzamából azonnal világossá válik, hogy a No. 185-ben is és a No. 186-ban is a *tup-pi* szót a második *hi* elé, az állítmányt pedig a *hi* után tartalmilag ki kell egészítenünk. Így a dokumentumot a következőképpen értelmezhetjük:

No. 185 «Ez a dokumentum írássék meg Barriman számára, ez (a dokumentum hagyassék) a levéltárban».

No. 186 «Ez a dokumentum (hagyassék) a levéltárban, ez (a dokumentum) írássék meg Barriman számára».

Ennek az értelmezésnek az alapján könnyű tisztázni Barriman szerepét a tárgyalt dokumentumokban. E dokumentumokat két példányban készítették: az egyik példányt Barrimannak adták, akinek az ügyeivel a dokumentumok foglalkoztak, a másik példányt pedig a levéltárban helyezték el megőrzésre. Ennek az ismeretűben most a harmadik, eltérő szövegű dokumentum is értelmezhetővé válik:

No. 184 «Barrimantól az egész átvétetett. A dokumentumra (coll.) a pecsét rányomatott. Barrimann megkapta. Ez a levéltárban hagyassék. Az elkészült tárgyak a kincstárosoknak (adassanak).»

Ez a dokumentum jól megvilágítja a susai kincstár adminisztrációját. Barriman beszállította azokat a cikkeket, amelyek elkészültek. Erről két dokumentumot állítottak ki, amelyeket lepecsételtek. Az egyiket Barriman megkapta, a másik pedig a levéltárban maradt. Az átvett készítmények a kincstárosok kezébe kerültek. Itt a dokumentum megfogalmazása kétségtelenné teszi, hogy két dokumentumról, ill. ugyanannak a dokumentumnak két példányról van szó, mert egyrészt megmondja, hogy Barriman a dokumentumot megkapta, másrészt pedig utasítást ad, hogy ez — azaz a dokumentum másik példánya — a levéltárban hagyassék. Ebben az összefüggésben fény derül a *tup-pi-me* alak használatára is. Kétségtelen, hogy ez itt kollektív jelentésben szerepel, mint a dokumentum két példányának megnevezése.

Hasonló lehet a magyarázata az óelámi *tu₄-up-pi-me* alaknak is. Hogy ez nem elvont értelemben 'írás'-t jelent, hanem magát a konkrét feliratot jelöli, azt részben a szövegösszefüggés (*ak-ka tu₄-up-pi-me me-el-ka-an-ra* «aki a feliratot (coll.) megváltoztatja»), részben pedig az a tény bizonyítja, hogy a felirat akkád változata a *tu₄-up-pi-me* szót a *tup-pa-šu* «feliratát» (Acc.) kifejezéssel fordítja. A *tu₄-up-pi-me* alak használatának itt is nyilvánvalóan az a magyarázata, hogy a felirat két példányban készült: elámi és akkád nyelven, s így a felirat két változatát kézenfekvő volt kollektív értelemben «felirat»-nak nevezni.

Az elámi *tup-pi-me*, óelámi *tu₄-up-pi-me* szó tehát a tárgyalt adatok alapján itélve az elámi nyelv egy sajátos kifejezési lehetőségét testesíti meg: olyan feliratot, dokumentumot jelent, amelynek több példánya, változata esetleg része van, de amely egységet alkot. Ezt indoeurópai nyelvekre voltaképpen nem lehet pontosan lefordítani, mert a többszám, amely erre a célra

számításba jöhetne, több különböző feliratot is jelölhet. Bizonyos mértékben párhuzamba állítható ezzel a jelenséggel az óbabilóniban a *HI.A* többesjel használata, amely szemben az egyedek többségét jelölő *MEŠ* többesjellel mindig kollektív többséget jelent.²⁶

Visszatérve most a bisituni felirat 70. §-ának elámi szövegéhez, aligha lehet kétséges, hogy ebben a *tup-pi-me* szó szintén hasonló jelentésben fordul elő. A bisituni felirat columnákra tagolódó hosszú szövegével konkrét megjelenésében szintén egy kollektív többséget alkotó egység benyomását kellette, s így megjelölésére az elámiban elsősorban a *tup-pi-me* kifejezés jöhetett számításba. Joggal vethető fel azonban az a kérdés, hogy ha ez így van, miért használja a bisituni felirat a 70. §-tól eltekintve az összes többi előfordulási helyén a *tup-pi* szót. Az eltérő szóhasználat okát abban láthatjuk, hogy az összes többi esetben nem a feliratnak a konkrét megjelenési formájáról, hanem a felirat szövegéről vagy tartalmáról van szó, így tehát a többség benyomását ezek a szöveghelyek nem kelthették. Világosan mutatja ezt a szövegösszefüggés mindegyik esetben:

- DB IV 41—42 *hya: aparam: imām: dipim: patiparsāh^{ay}*
«aki később ezt a feliratszöveget olvasni fogod»
- DB IV 48 *hya: aparam: imām: dipim: patiparsātīy*
«aki később ezt a feliratszöveget olvasni fogja»
- DB IV 47 *ahyāyā: dipiyā: naiy: nipištam*
«ebben a feliratszövegben nincs megírva»
- DB IV 70 *hya: aparam: imām: dipim: vaināh^{ay}*
«aki később ezt a feliratszöveget látni fogod»
- DB IV 72—73 *yadiy: imām: dipim: vaināh^{ay}*
- DB IV 77 *yadiy: imām: dipim . . . vaināh^{ay}*
«ha ezt a feliratszöveget látni fogod»

Mindezekben a helyeken a *patiparsāh^{ay}*, *patiparsātīy*, *nipištam*, *vaināh^{ay}* igealakok kétségtelenné teszik, hogy a felirat mint szöveg van megnevezve. Hasonló szövegösszefüggésben szerepel a *dipi-* szó Xerxes Van-i feliratán is:

- XV 23—25 *adam: niyaštāyam: imām: dipim: nipištanaiy*
«én elrendeltem ezt a feliratszöveget ráírni»

Ugyancsak a *nipištām akunauš* 'ráíratta' állítmánnyal fordul elő a *dipi-*szó XV 22—23-ban. Ezzel szemben DB IV 89-ben a *dipi-* szó mellett az *akunavam*, 'csináltattam', DB IV 91—92-ben pedig a *frāštāyam* 'küldöttem' állítmány áll, amelyek világosan a felirat konkrét megjelenési formájára utalnak. Így valószínűnek látszik, hogy az elámi változatban a *tup-pi* és *tup-pi-me* alakok használata az óperzsa *dipi-* szó különböző jelentésben való használatát tükrözi. Természetesen feltűnő, hogy az elámi fordítás az óperzsa eredetinek formai szempontból nem érzékelhető jelentéstani finomságát formailag is kifejezésre juttatta. Sokkal érthetőbb volna ez a jelenség, ha az óperzsa eredeti a 70. §-ban a többi szöveghelytől eltérően a *dipi-* szó többesszámát használná, s ezt adta volna az elámi fordító finom értelmezéssel a *tup-pi-me* collectivum-képzős alakkal vissza.

²⁶ Ld. *S. Smith: The Statue of Idri-mi. London 1949. 25.*

2. Vitatott a *da-a-e-ik-ki* szó értelmezése is. Mivel a *da-a-e* szó a bisituni felirat több helyén (pl. el. vált. I 36) az óperzsa *aniyā* szónak felel meg, jelentése tehát 'más', az *-ik-ki* elemet pedig locativusi ragnak vagy postpositionak lehetett meghatározni, a régibb kutatás e kifejezést 'máshol' vagy 'más módon' értelemben fogta fel.²⁷ W. Hinz először a második értelmezést tette magáévá,²⁸ utóbb azonban eltért ettől, s az *-ik-ki* elemet melléknévképzőnek tekintve a *da-a-e-ik-ki* szónak 'andersartig' jelentést tulajdonított.²⁹ Ebben két megfontolás vezette. Az egyik az volt, hogy a *da-a-e-ik-ki*-vel szemléltetést egyenértékű *da-a-ki* alak melléknévi funkcióban fordul elő (pl. XPh 35 *da-a-ki-da šà-ri* = óperzsa *aniyašca : āha* «más is volt»), a másik pedig, hogy DSj 2-ben az óperzsa *aniyaθā* 'másképpen' kifejezésnek az elámi változatban *da-a-ki-lu-ra-ka₄*, nem pedig *da-a-ki* vagy *da-a-e-ik-ki* alak felel meg. Ismét más értelmezését adta a *da-a-e-ik-ki* kifejezésnek I. M. D'yakonov, aki arra támaszkodva, hogy az óperzsa változatban *patišam* felel meg neki, amelyet R. Kent 'besides' jelentésben fordított,³⁰ 'ezenkívül' jelentését tette fel.³¹

E különböző elgondolásokkal kapcsolatban a következő tényeket kell elsősorban figyelembe vennünk. 1. Sem a *da-a-e-ik-ki*, sem a *da-a-ki* alak 'máshol' jelentésben nem fordul elő. 2. Melléknévi funkcióban, jelzőként csak a *da-a-e*, ill. többesszámban a *da-a-ip*, *da-a-ib-be* alakok használatosak (DB I 27, 31, 36, 51; III 78, 79) és 6 eset közül 5-ben az *ap-pa* vonatkozó névmással kapcsolódnak a főnévhez. 3. A *da-a-ki* alak csak önállóan, főnévi funkcióban használatos. 4. G. G. Cameron és R. T. Hallock a PTT és a PFT adatai alapján a *lu-ra-ka₄* (változatok: *lu-ri-ka₄*, *lu-ri-ik-ka₄*, *lu-^rrak(?)^l-ka₄*) szó jelentését nagy valószínűséggel 'single'-nek határozták meg.³² Ennek következtében DSj 2-ben az óperzsa *aniyaθā* 'másképpen' megfelelőjének nem a *da-a-ki-lu-ra-ka₄* kifejezést, hanem csak a *da-a-ki* szót kell tartanunk. A *da-a-ki* alak 'másképpen' jelentése tehát biztosítottnak tekinthető. 5. A *da-a-e-ik-ki* és *da-a-ki* alakok valószínűleg csak orthográfiai változatoknak tekinthetők, mint e lehetőséggel már W. Hinz is számolt. A *da-a-e* alakban ugyanis az *e-ne* nem tulajdoníthatunk 3. szem. birt. névmási szerepet, mert — ellentétben a *hi-še* 'neve' szóval — a szövegösszefüggés erre semmiféle alapot nem ad. Az *-a-e* írásmód előfordul még az *a-ia-a-e* szóban, amely az óperzsa *ahyāyā* alaknak az elámi átírása. Ezt figyelembe véve a *da-a-e* írásképet **taya*-nak értelmezhetnénk. Azonban a *da-a-e* szó többesszáma *da-a-ip*, *da-a-ib-be*, azaz **tayp*, s mint-hogy a *dna-ap ap-pa da-a-ib-be* «a többi istenek» és a *vda-a-ia-u-iš ap-pa da-a-e* «a többi tartomány» kifejezésekben semmi különbség sincs a *da-a-e* és a *da-a-ib-be* alakok funkciója között (eltekintve attól, hogy az előbbi egyszám, az utóbbi pedig többesszám), nyilvánvaló, hogy különösebb jelentőséget az *-e*-nek nem szabad tulajdonítanunk. Így a 'másképpen' jelentést a *da-a-e-ik-ki* **tayaki* alak számára is biztosítottnak kell tekintenünk. 6. Az óperzsa *patišam* szónak Kent által etimológiai alapon kikövetkeztetett 'besides' jelentése, mint később látni fogjuk, nem fogadható el. Így a *da-a-e-ik-ki* alak 'ezenkívül'

²⁷ V. ö. F. H. Weissbach: Die Achämenideninschriften zweiter Art. 50, 94, 104 és Die Keilinschriften der Achämeniden. Leipzig 1911. 71.

²⁸ W. Hinz: ZDMG 96 (1942) 346.

²⁹ W. Hinz: ZDMG 102 (1952) 29.

³¹ I. M. D'yakonov: ВДИ 89 (1964) 177.

³⁰ R. G. Kent: Old Persian. 132.

³² V. ö. G. G. Cameron: JNES 24 (1965) 181—182.

jelentése, amely egyébként sem igazolható a rendelkezésre álló adatok alapján, magától esik.

A fenti érvelés alapján a 70. §-ban a *da-a-e-ik-ki* szónak mindössze két jelentésével számolhatunk: 1. 'más (dolog)' (főnév), 2. 'másképpen' (határozó). A két lehetőség között a választás könnyű. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az *vú htup-pi-me da-a-e-ik-ki hu-ud-da* szövegösszefüggésben a főnévi 'más (dolog)' értelmezésnek semmi értelme sem volna («én a feliratot, más dolgot készítetttem»??). Így a szövegösszefüggésbe a *da-a-e-ik-ki* szó feltehető jelentései közül csak a határozói illik bele, a 'másképpen' jelentésen kívül tehát minden egyéb értelmezését valószínűtlennek kell tartanunk.³³

3. Nem kevésbé jelentősek a nézeteltérések az *ap-pa šá-iš-šá in-ni šá-ri* mellékmondat értelmezése tekintetében. Itt nem magának a mellékmondatnak az értelme vitatott, ebben a tekintetben már elég régen egyöntetű vélemény alakult ki. Vitatott azonban, hogy a mellékmondatot az előtte álló vagy pedig az utána következő kifejezésre kell-e vonatkoztatni. F. H. Weissbach és W. Hinz a mellékmondatot az előtte álló *har-ri-ia-ma* kifejezésre vonatkoztatva így fordították: «auf arisch, was vormals nicht war»³⁴ ill. «auf arisch, was es vordem nicht gab».³⁵ Ezzel szemben G. G. Cameron e szövegrésznek a következő értelmezését adta: «in other ways I fashioned inscriptions in Aryan, (ways) which formerly did not exist: both on baked bricks and upon leather (parchments).»³⁶ Hasonló értelmezést adott I. M. D'yakonov is: «я текст, кроме того, сделал по-арийски, какого прежде не имелось, и на таблетках, и на коже».³⁷ A lényegét illetően ezekkel egyezik, de a *da-a-e-ik-ki* szóra vonatkozólag Hinz értelmezését teszi magáévá J. M. Stève fordítása: «J'ai fait une inscription différente, ce qui auparavant n'avait pas été fait: en aryen et sur l'argile et sur la peau . . .».³⁸ Mindkét irányzatnak számos képviselője van, s természetesen a két szembenálló értelmezés teljesen eltérő történeti következtetéseket von le a 70 §.-ból. Az érdekes csak az, hogy a mellékmondat mondattani helyzetének kérdését senki sem vizsgálta meg alaposabban, hanem szinte magától értetődően vonatkoztatta az előtte vagy az utána álló kifejezésre.

Hogy a felmerült két magyarázat közül melyik a helyes, csak az *ap-pa* vonatkozó névmás és kötőszó mondattani használatának vizsgálatával lehet eldönteni. Mivel ilyen esetekben a nyelvhasználat bizonyos mértékben egyéni is lehet, célszerű a vizsgálatot a bisituni felirat szövegére korlátozni. A bisituni feliratban az *ap-pa* szó használatának következő eseteit különböztethetjük meg:

- A/1. Kötőszó = óperzsa *tya* 'hogy' I 25,40 tárgyi mellékmondat bevezetésére
2. Kötőszó = óperzsa *tya* '(ügy)hogy' III 62 következményes mondat bevezetésére

³³ Nem foglalkozunk itt az *-ik-ki* elem kérdésével (melléknévképző, helyhatározói rag vagy névutó?) mint amely az értelmezés szempontjából nem játszik döntő szerepet, ld. erre legutóbb R. T. Hallock: JNES 17 (1958) 261 sk.

³⁴ F. H. Weissbach: Die Keilinschriften der Achämeniden. 71; W. Hinz: ZDMG 96 (1942) 348.

³⁵ W. Hinz: ZDMG 102 (1952) 33.

³⁶ G. G. Cameron: Persepolis Treasury Tablets. Chicago 1948. 29.

³⁷ I. M. D'yakonov: ВДИ 89 (1964) 178.

³⁸ J. M. Stève R. Ghirshmannál: JNES 24 (1965) 249.

3. Kötőszó = óperzsa *yaθā* 'mint hogyha' I 54 hasonlító mellékmondat kapcsolására
4. Kötőszó = óperzsa *yaθā* 'ahogy' I 47, 51/52; III 68 mindig a *sa-ap ap-pa* szókapcsolatban, módhatározó mellékmondatok kapcsolására
5. Kötőszó = óperzsa (*pasāva*) *yaθā* 'azután hogy' I 22 a *me-ni sa-ap ap-pa* szókapcsolatban, időhatározó mellékmondat kapcsolására
- B/1. Névmás = 'amely, amelyek' az óperzsában megfelelője nincs I 18, 27, 31, 36, 51
 = óperzsa *hya* I 62, 67; II 18, 19, 23, 27, 31, 35, 39, 42, 46, 62, 64, 70, 81, 83; III 3, 11, 15, 26, 29
 = óperzsa *tya* I 63
 = óperzsa *tyam* I 77; II 18, 31, 35, 43, 47, 52, 64, 72, 76, 83; III 11, 15, 26, 29
 = óperzsa *tyām* III 94
 = óperzsa *tyai-*, *tyaiy* I 44; II 57; III 17, 18, 79
 Mindezekben az esetekben az *ap-pa* vonatkozó névmás jelzői nominális mellékmondatot vagy jelzői szerkezetet vezet be, típus: III 29 *vtaš-šu-íp ap-pa vū-ni-na* «a hadi nép, amely az enyém» ill. II 23 *vtaš-šu-íp ap-pa vbe-ti-íp* «a hadi népet, amely lázadó». Minden esetben az előtte álló kifejezésre vonatkozik.
2. Névmás = óperzsa *tya* I 47; III 71, 74
 = óperzsa *tyā*- I 50
 = óperzsa *tyaiy* III 78
 Ezekben az esetekben az *ap-pa* vonatkozó névmás igei állítmányú jelzői mellékmondatokat vezet be, típus: III 74 *ap-pa vū hu-ud-da* «amit én tettem». Minden esetben az előtte álló kifejezésre vonatkozik.
3. Névmás = óperzsa (*imā*) . . . *tyā* vagy (*imām*) . . . *tyām* I 9–10, 15, 21; III 47, 61, 66, 67, 77, 84
 Ezekben az esetekben az *ap-pa* vonatkozó névmás igei állítmányú jelzői mellékmondatokat kapcsol, amelyeket a főmondatban mindig megelőz a *hi* 'ez' mutatónévmás. Tartalmilag a mellékmondat mindig erre vonatkozik, típus: *hi ap-pa vū hu-ud-da* «ez, amit én tettem» (III 47) ill. *vnu ak-ka₄ me-iš-ši-in htup-pi hi ši-ia-in-ti ap-pa vū tal-li-ra* «te, aki később ezt a felirat-szöveget látni fogod, amelyet én írtam» (III 84–85).
4. Névmás = óperzsa *tya* . . . (*ava*) I 16; III 67, 87, 89 és I 52 (itt hiányzik az óperzsában az *ava* mutatónévmás). Ezekben a példákban az *ap-pa* vonatkozó névmás igei állítmányú jelzői mellékmondatokat vezet be, amelyek mindig az utánuk következő kifejezésre vagy mondatra vonatkoznak. Utóbbiakban azonban az *ap-pa* szóra mindig a *hu-uh-be*, *hu-be* mutatónévmás utal vissza, típus: I 16 *ap-pa vū ap ti-ri-ia dši-ut-ma-na dna-a-ma-na-ma hu-uh-be hu-ud-da-iš* «amit én nekik mondtam éjjel-nappal, azt csinálták». A *hu-be* mutatónévmás e

szerkezetnek annyira elengedhetetlen tartozéka, hogy — mint I 52 mutatja — még abban az esetben is kiteszik, ha az óperzsa szöveg nem használja az *ava* mutatónévmást.

5. Névmás = az óperzsaiban megfelelője nincs, I 68—69 *me-ni vü vtaš-šu-ip maš-ka-um-ma šik-ka₄-ka₄ ap-pa ANŠU.A. AB.BA¹⁹g-ma ap-pi-in be-ip-la ap-pa-pa ANŠU.KUR. RA¹⁹g-ir be-ip-li-ib-ba*. E szövegrész pontos értelmezése G. G. Cameron új olvasatai³⁹ után is több nehézségbe ütközik. Nem világos elsősorban, hogy a korábban olvasott *ap-pa-pa . . . ap-pa-pa* névmáspár első tagja helyett miért közöl Cameron *ap-pa* alakot, s minthogy a szöveget csak a második *ap-pa-pa* névmásig idézi, nem lehet tudni, hogy a helyett is *ap-pa* alakot olvasott-e vagy pedig az első *ap-pa* alak is csak elnézés eredményeképpen jött létre. Ezenkívül az egész szövegrész teli van hiátusos szerkezetekkel, amelyek nyilván az ismétlés elkerülésére irányuló törekvés eredményeinek tekinthetők. Ezt figyelembe véve e szövegrészt következőképpen értelmezhetjük: «Azután én a hadi népet bőr-(tömlők)re raktam, (a hadi népet,) amely tevén (volt), őket (tevére) ültettem, (a hadi népet,) amely lovas (volt), (őket lóra) ültettem». Mint láthatjuk, a mondat-szerkezet itt a 2. és 4. típust egyesíti magában, amennyiben az *ap-pa* névmással kezdődő jelzői kifejezés vagy nominális mellékmondat a *vtaš-šu-ip* szóra vonatkozik, de ugyanakkor az *ap-pa* névmásra a rákövetkező főmondatban az *ap-pi-in* 3. szem. személyes névmás utal vissza. Ha azonban e helyen mégis az *ap-pa-pa . . . ap-pa-pa* olvasattal kell számolnunk, s ezt a kifejezést 'egyesek, egyik rész . . . mások, másik rész' jelentésben értelmezve külön kell választanunk az *ap-pa* vonatkozó névmástól, akkor a mondat-szerkezet tanúbizonyossága természetesen közömbössé válik vizsgálatunk szempontjából.⁴⁰

Összegezve az *ap-pa* vonatkozó névmás ill. kötőszó használatára vonatkozó vizsgálat eredményeit megállapíthatjuk, hogy a 70. §-ban szereplő *ap-pa šá-iš-šá in-ni šá-ri* mellékmondat kétségtelenül a B/2 típust képviseli, s így csak az előtte álló kifejezésre vonatkozhat. Így azt a lehetőséget, hogy e mellékmondat állítása az utána következő kifejezésre vonatkozzék, teljes biztonsággal ki lehet zárni. Ezzel az eredménnyel megegyezik az óperzsa eredeti tanúbizonyossága is. Ebben ugyanis az *ariyā* : *āha* = elámi *har-ri-ia-ma* kifejezés után világosan új mondat kezdődik, mert az *utā* : *pavastayā* : *utā* : *carmā* után álló *ga-ra*-[szókezdetben mindenképpen állítmányt kell látnunk. Az elámi fordító azonban a speciális jelentésű óperzsa igealakot nem fordította le, hanem

³⁹ G. G. Cameron: JCS 14 (1960) 64.

⁴⁰ A vizsgálatban figyelmen kívül hagytam az I 33 *vLUGÁL¹⁹g-me [hu-be ap]-pa . . . = óperzsa aita . . . tya* és a II 60 [*vap-pi*] . . . *ap-pa* szöveghelyeket, mert ezeknek kiegészítése nem teljesen megnyugtató.

az idézett óperzsa kifejezésnek megfelelő elámi szövegrészt a következő *hu-ud-da* állítmányhoz vonta. Így jött létre a *ku-ud-da ... ku-ud-da ... ku-ud-da ... ku-ud-da ... hu-ud-da* mondat szerkezet.

Meg kell még azt is jegyeznünk, hogy az *ap-pa* vonatkozó névmás a bisituni feliratban sehol sem fordul elő 'amilyen' jelentésben, úgyhogy az *ap-pa šá-iš-šá in-ni šà-ri* mondatban sem tulajdoníthatunk neki ilyen jelentést.

4. A *šà-ri* szóval kapcsolatban I. M. D'yakonov azt a véleményét fejtette ki, hogy ez nem igealak, hanem melléknév 'levő, létező' jelentéssel.⁴¹ Az elgondolás alapjául valószínűleg az a megfigyelés szolgált, hogy a *šà-ri* alak nehezen illeszthető be az elámi igealakok rendszerébe. A kérdés eldöntése nehéz. Önmagában a formai elemzés alapján nem lehet a *šà-ri* szó igealak voltát kétségbevonni, mert a létige alakjai a legtöbb nyelvben kiesnek az igék általános alakrendszeréből. Kétségtelen, hogy a *šà-ri* alak a bisituni feliratban mindig az óperzsa létige ragozott alakjainak felel meg,⁴² s nehéz volna feltenni egy 'levő, létező' jelentésű melléknévet, amely nem egy 'lenni' ige származéka. Viszont a *šà-ri* alak nem látszik igenévnek, mert DB II 69-ben *šà-ri-ir* alakja fordul elő, s ez értelmezhető is igenévnek, bár az óperzsa változatban itt is *āha* 'volt' a megfelelője: *vmi-iš-da-aš-ba vū vad-da-da hpar-tu-maš šà-ri-ir hu-pir-ri ...* «Vištāspa, az apám Parθavában lévén őt ...». Alaki szempontból jó párhuzamot nyújt ehhez az *ut-tar-ra* 'tevő, cselekvő' alak.⁴³ A *šà-ri* szó igealak volta mellett szólna a Cameron által DB III 78-ban helyreállított *šà-ri-ka(!)* alak.⁴⁴ Azonban a feliraton *šà-ri-na* olvasható, s ha ez bizonyára a bevéső hibája is, epigráfikai szempontból kézenfekvőbb *šà-ri-ba(!)* alakra javítanunk, mert a *na* és *ba* jelekben a vízszintes és a függőleges ékek száma pontosan megegyezik, s *ba* olvasat esetén az íráshiba csak abban állna, hogy a bevéső a középső vízszintes éket a másik kettőtől kissé balra véste be, a helyett, hogy kissé jobbra helyezte volna. A *šà-ri-ba(?)* alak ebben az esetben egy intranszitiv *šà-ri-* ige többes 3. szem. «connective» alakja lehetne.⁴⁵ Így — bár a Mālamīr-i elámi feliraton a szövegösszefüggésbe a *šà-ri* szónak 'levő, létező' jelentése is beleillene⁴⁶ — egyelőre valószínűbb a *šà-ri* alakot igealaknak tekintenünk.

5. Új értelmezését kísérelte meg I. M. D'yakonov a *ti-ib-ba*, *am-mín-nu* és *mar-ri-da* kifejezéseknek. Fordításában a *ti-ib-ba* szó 'действительно (?)', *am-mín-nu* 'повсюду (?)', *mar-ri-da* pedig 'я взял' értelmezésben szerepel.⁴⁷ Azonban ezek a kifejezések másutt is előfordulnak az achaimenida kori elámi feliratokban, s ismerjük pontos óperzsa megfelelőjüket is. A *ti-ib-ba* szó óperzsa megfelelői *fra-* és *upariy*, jelentése pedig 'előtt, előre, előbb'⁴⁸. Az *am-mín-nu* szó DB I 34-ben előfordul a *vLUGĀL-me am-mín-nu* = óperzsa *aīta* : *xsaçam* kifejezésben, jelentése tehát 'ez, (ugyan)ez'.⁴⁹ A *mar-ri-da* alak

⁴¹ I. M. D'yakonov: ВДИ 89 (1964) 177.

⁴² Ld. G. G. Cameron összeállítását JCS 14 (1960) 63.

⁴³ G. G. Cameron: id. h.

⁴⁴ G. G. Cameron: id. h.

⁴⁵ A „connective” igealakok fogalmára v. ö. R. T. Hallock: JNES 18 (1959) 5.

⁴⁶ Ld. a felirat publikációját és magyarázatát W. Hinznél: Die elamischen Inschriften des Hanne. A Locust's Leg. Studies in Honour of S. H. Taqizadeh. London 1962. 105 skk.

⁴⁷ I. M. D'yakonov: ВДИ 89 (1964) 178.

⁴⁸ Ld. W. Hinz: ZDMG 96 (1942) 347, ZDMG 102 (1952) 31; G. G. Cameron: Persepolis Treasury Tablets. 126, Die Welt des Orients 2 (1959) 475; R. T. Hallock: JNES 24 (1965) 272.

⁴⁹ W. Hinz: ZDMG 102 (1952) 31 sk.

DB I 62-ben az óperzsa *haruva*, DNa 39—40-ben pedig az óperzsa *visam* fordítása, jelentése tehát 'minden, összes'.⁵⁰ A *vda-a-ia-ú-iš mar-ri-da-ḥa-ti-ma* kifejezésben mondattani szempontból egyébként sem lehetne a *mar-ri-da* alakot igeinek értelmezni.

6. Kezdetől fogva nehezen megoldható problémát jelentett a 70. § utolsó szavának magyarázata. Korábbi találgatások után W. Hinz a *sa-pi-iš* szónak 'sie erlernten' értelmezését adta.⁵¹ I. M. D'yakonov legutóbb 'постиг(?)' jelentésben fordította.⁵² Minthogy a *sa-pi-* ige a bisituni feliratban csak itt fordul elő, jelentésének meghatározására pedig a szövegösszefüggés nem nyújt elegendő támpontot, értelmezése csak az óperzsa eredeti és egyéb előfordulásai segítségével lehetséges. Az óperzsa eredetét G. G. Cameron fáradozásai révén 1951 óta már ismerjük, azonban ennek értelmezése felől is erősen megoszlanak a vélemények. Így gyakorlatilag csak a PFT-nak azokra az adataira támaszkodhatunk, amelyeket R. T. Hallock tett közzé.⁵³ Ez a két adat a következő:

PFT No. 7903,—5 *hhpu-ḥu hḥbar-šib-be hhtup-pi-me sa-pi-man-ba*

A szöveg értelmezése Hallock szerint «Persian youths (who) are copying (?) inscription(s)», míg Hinz «Persische Knaben, die die Schrift lernen» fordítást javasolt. Hallock a 'to copy' mellett lehetségesnek tartja a 'to translate, to read' értelmezést is. A másik szöveghely:

PFT No. 2934,4—10 *ḥal-mi hḥba-ka₄-gi-ia-na-ma hsa-ap-KI.MIN ḥu-be-ma ap-pa hḥman-ša-na-na-ši ku-iš*

Hallock értelmezése szerint: «According to the sealed document of Bakagiya, according to that copy (?) which Manšananasi carried».

Ha megvizsgáljuk a *sa-pi-* ige e két szövegösszefüggését, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy ezek sem teszik lehetővé a 70. §-ban előforduló *sa-pi-iš* alak pontos helyi jelentésének meghatározását. Elsősorban rá kell mutatnunk arra, hogy a szövegösszefüggés a *sa-pi-* ige javasolt 'megtanulni, másolni, fordítani, olvasni' jelentései közül egyiket sem bizonyítja. Épp ilyen kevéssé lehet igazolni a *hsa-ap-KI.MIN* szó feltett 'copy' jelentését az idézett szövegrészből. Ami a PFT No. 7903 dokumentumot illeti, ez mindenesetre párhuzamba állítható a PTT No. 9 táblával, amelyet részben E. Benveniste és R. T. Hallock⁵⁴ javaslatai alapján következőképpen egészíthetünk ki:

4. sor . . . *hḥkur-taš ap-[pa hḥat-ti-ip]*
 5. *a-ak hḥmu-šir-ri-ia¹-[ip GIŠGI.Šlg]*
 6. *hḥše-iš-ki-ip hḥak¹-[ka₄-be hḥu-ša-]*
 7. *an-mar hḥa-ir-ša¹-[iš¹]-[ši-nu-ip]*
 8. *hḥAR hḥhu-ut-ti-[ip hḥak-ka₄-be]*
 9. *hi-ia-an hḥnu-pi-ia¹-[da-ma sa-pi-]*
 10. *man-ba . . .*

«... munkások, akik szíriaiak
 és egyiptomiak, fa-
 metszők, akik Susá-
 ból Persepolisba jöttek,

⁵⁰ Ld. már *F. H. Weissbach*: Die Achämenideninschriften zweiter Art. 107.

⁵¹ *W. Hinz*: ZDMG 96 (1942) 348, ZDMG 102 (1952) 32.

⁵² *I. M. D'yakonov*: ВДИ 89 (1964) 178.

⁵³ *R. T. Hallock*: JNES 9 (1950) 244.

⁵⁴ *E. Benveniste*: JA 246 (1958) 59; *R. T. Hallock*: JNES 19 (1960) 97.

kőfaragók, akik
a palotában feliratot készí-
tenek . . . »

Cameron itt a 9. sorban eredetileg [*lu-ud-da-*] kiegészítést javasolt,⁵⁵ azonban a PFT No. 7903 alapján kézenfekvő itt is a [*sa-pi*]-*man-ba* kiegészítésre gondolni. Bármelyik kiegészítést fogadjuk is el, annyi valószínűnek látszik, hogy mindkét esetben felirat készítésén dolgozó munkásokról van szó. Így a *sa-pi*-ige általános jelentése bizonyára 'vmin dolgozik, tevékenykedik, készít vmit'.⁵⁶ A bisituni feliraton azonban a *sa-pi-iš* igealaknak 'dolgoztak, tevékenykedtek' jelentése annyira semmitmondó lenne, hogy feltétlenül valamilyen specializáltabb helyi jelentésre kell gondolnunk. Ezt azonban legfeljebb az óperzsa változat segítségével lehet csak meghatározni. Az elámi adatok alapján mindössze azt lehetne feltenni, hogy a *sa-pi*-ige e helyen bizonyos értelmi nyomatékkal 'serényen dolgozni, aktívan tevékenykedni, jól működni stb.' jelentésben szerepel.

Mindezek alapján a bisituni felirat 70. §-nak elámi változatát következőképpen fordíthatjuk le:

1. sor «Dārayavauš király kijelenti:
2. Auramazdā akaratából
3. én a feliratot (coll.) másképpen készítettem,
4. ārya nyelven, ami korábban nem volt.
5. Mind agyagtáblára, mind pergamenre,
6. mind nevemet, mind származásomat ráíratam.
7. Mind megíratott, mind nekem felolvastatott.
8. Azután ezt a feliratot az összes tartományokban szétküldtem.
9. A hadi nép jól működött (jól teljesítette kötelességét).»

Az elámi változatnak ezt az értelmezését figyelembe véve a 70. §-t tartalmi szempontból négy egységre tagolhatjuk:

1. A felirat újszerűsége: ārya nyelven készült. (2.—4. sor).
2. A felirat hitelesítésének protokolláris eljárása. (5.—7. sor).
3. A felirat szétküldése. (8. sor).
4. A felirat hatása. (9. sor).

E szöveghely tanubizonyossága szerint I. Dareios valóban azt állította a bisituni feliratban, hogy e feliratot óperzsa nyelven készítette, ami korábban ismeretlen volt. Természetesen az elámi változat önmagában véve nem dönti el azt a kérdést, hogy valóban I. Dareios vezette-e be az óperzsa ékírást a használatba. Elméletileg fennáll az a lehetőség, hogy az elámi fordítás az óperzsa eredetit bizonyos mértékben félreértette vagy értelmi hangsúlyát máshova helyezte át. Így elengedhetetlen, hogy az elámi változat értelmezése kapcsán nyert eredményeket az óperzsa eredeti rekonstrukciójával ellenőrizzük.

⁵⁵ G. G. Cameron: Persepolis Treasury Tablets. 95.

⁵⁶ Mint hogy a *sa-ap-KI.MIN* (= **sapsap*?) szó összefüggése a *sa-pi*-igével egyáltalán nem világos és jelentése sem határozható meg pontosan, ezt célszerű ebben az összefüggésben figyelmen kívül hagynunk.

III

Minden olyan kísérletnek, amely a bisituni felirat 70. §-ának óperzsa szövegét kívánja helyreállítani, G. G. Cameron új olvasataiból kell kiindulnia. Az 1951-ben közölt olvasatokat Cameron később W. Hinz javaslatai alapján revideálta és több ponton helyesbítette.⁵⁷ Ez a helyesbített szöveg a következő:

88. sor . . . *0a-a-ta-i-ya : da-a-ra-ya-va-u-ša :*
xa-ša-a-ya-[0a-i]-ya : va-ša-na-a : a-u-
 89. *ra-[ma]-za-da-a-ha : i-ma : di-i-pa-i-^rma[?]i-[+ - + - + - + :]*
a-da-ma : a-ku-u-na-va-ma : pa-ta-i-ša-ma : a-ra-i-ya-a : a-
ha : u-ta-a : ^rpa¹-va-sa-ta-
 90. *a-y[a-a :] u-ta-a : ca-ra-ma-a : ga-ra-[+ - + - + - + - + - + :]*
[+ - + -]-i-ša-ma-i-[+]-ya : [+ - + - + - + -]-fa[?]-ma : a-ku-
u-na-va-ma : ^rpa-ta¹-i-ša-[ma : +]-va-a-da-a-
 91. *[+ - + - + - + - + - + - + - + - + :]* *u-ta-a : ^rna-i-ya¹-pa-i-*
[+]-^ri¹-[+ - + -]-ma¹ta^r : pa-ta¹-i-ya-fa^r-ša-i¹-ya : pa-i-
[ša[?]]-i-ya-a : ma-a-[ma] : pa-sa-a-[va] : i-ma : di-
 92. *i-pa-i-[+ : a]-da-ma : ^rfa¹-[+ - +]-sa/va-ta-a-ya-ma : ^rvi-*
i¹-[sa]-^rpa¹-da-a : a-ta-ra : da-ha-ya-a-[va] ⁰ : ka-a-ra : ha-
ma-a-[ta]-xa-^rša]-ta-a

1. A nehézségek az óperzsa változatban a 89. sorban az *i-ma : di-i-pa-i-ma[?]-i-* kifejezéssel kezdődnek. Itt ugyanis a *dipi-* 'felirat' szó egyes számú nominativusának kellene állnia, azonban a mutató névmásnak az alakja nem felel meg ennek a feltevésnek. A *dipi-* ugyanis minden egyéb előfordulási helyén nőnemű, s így a mutató névmás alakjának itt *iyam*-nak kellene lennie. R. G. Kent valóban ezt az alakot teszi is fel itten, s úgy gondolja, hogy a *ya* jel vagy kimaradt vagy pedig az *iyam* névmásnak összevont *im* alakjával állunk szemben.⁵⁸ Ennek az elgondolásnak a nehézsége az, hogy később a 91–92. sorban ismét szerepel az *i-ma : di-i-pa-i-* kifejezés, amelynek itt viszont egyes szám tárgyesteknek kellene lennie. A mutató névmás alakja azonban most sem felel meg a várakozásnak, mert *imām* helyett *ima* alak olvasható. Ezért Kent itt is kénytelen volt feltenni, hogy vagy az *a-ma* jelek kimaradtak, vagy pedig a mutató névmás továbbképzetlen *i-* tövéből származik az *im* alak, utóbbi feltevést azonban maga sem tartja valószínűnek.

W. Hinz e nehézségeket azzal a feltevéssel kísérte meg áthidalni, hogy a *dipi-* szó itt semlegesnemben fordul elő elvont 'írás' jelentésben.⁵⁹ E szellemes feltevés nehézségeire már fentebb rámutattunk.⁶⁰ E magyarázat ellen szól az a körülmény is, hogy az óperzsában semleges *-i* töveket nem ismerünk, s bizonyítatlan a semlegesnem használata is elvont értelemben konkrét jelentésű nőnemmel párhuzamosan. E jelentéstani és szótani nehézségek egy semlegesnemű *dipi-* szó feltevését valószínűtlenné teszik.⁶¹

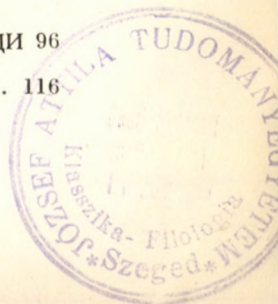
⁵⁷ G. G. Cameron: JCS 5 (1951) 52; W. Hinz: ZDMG 102 (1952) 36–37; R. G. Kent: JAOS 72 (1952) 15.

⁵⁸ R. G. Kent: JCS 5 (1951) 56, JAOS 72 (1952) 14, 15.

⁵⁹ W. Hinz: ZDMG 102 (1952) 34.

⁶⁰ Ld. még I. M. D'yakonov: ВДИ 89 (1964) 177–178; I. M. Oranskiy: ВДИ 96 (1966) 112 skk.

⁶¹ Ezért W. Brandenstein—M. Mayrhofer: Handbuch des Altpersischen. 116 kivételével Hinz feltevését általában nem is fogadták el.

Ha a feliratban nem akarunk súlyos íráshibákat feltenni, s a mutató névmás előforduló alakjával a *dipī-* szót összhangba akarjuk hozni, akkor bizonyára csak az a lehetőség marad hátra, hogy a 89. sorban a *di-i-pa-i-^rma¹-i-* alakot *di-i-pa-i-ma-i-[ya]*-ra, a 91–92. sorban pedig a *di-i-pa-i-* alakot *di-i-pa-i-[ya]*-ra kiegészítve és ezeket *dipīmaiyy*-nak ill. *dipiya*-nak értelmezve többes nominativusnak ill. accusativusnak tekintsük. Az óperzsában az óind és óiráni adatok alapján a *dipī-* szó többes nominativusául **dipiya*, többes accusativusául pedig **dipiya*, esetleg **dipiš* alakot tehetünk fel. A többes nominativus feltett formáját alátámasztja a szintén többes nőnemű nominativusi *aθangainiya* alak (DSf 45), míg a többes accusativusi alak az óperzsa feliratokon eddig nem fordult elő. A *dipīmaiyy* alakban, amely a várható **dipiya-maiyy* helyett áll, a szóbelseji *-iya*-nak gyakran előforduló *-i-* írásával állunk szemben.⁶² A második helyen a *dipiya* alak pontosan megfelel a várható többes accusativusnak, minthogy azonban *di-i-pa-i-[ya]* helyett esetleg *di-i-pa-i-[ša]* kiegészítésre is gondolhatunk, nem zárhatjuk ki a **dipiš* többes accusativus lehetőségét sem. Az *i-ma* írást mindkét esetben *imā*-nak értelmezhetjük a szóvégi *-ā* többször előforduló defektív írásával.⁶³

Az *ima* : *dipīmaiyy* és *ima* : *dipiya* kifejezések többes nominativusként ill. többes accusativusként való értelmezése egyszerre érthetővé teszi az elámi változatban a *tup-pi-me* szó használatát a *dipi-* egyes számú alakjainak visszaadására használt *tup-pi* helyett.

A *dipīmaiyy* szó után következő hézagot ennek az értelmezésnek megfelelően *di-i-pa-i-^rma¹-i-[ya* : *ta-ya-a* :*]*-ra egészíthetjük ki, az *a-ha* állítmányt pedig többes 3. szem. *āhan* alaknak értelmezhetjük.

2. A következő probléma a *pa-ta-i-ša-ma* = *patisām* szó értelmezése. R. G. Kent a szónak görög és latin analógiák alapján az 'in addition, besides' értelmezést adta.⁶⁴ Lényegében ezt az értelmezést követi W. Hinz 'überdies' fordítása is.⁶⁵ Kent magyarázata általánosan elfogadottá vált,⁶⁶ csak M. A. Dandamaev tért el bizonyos mértékben tőle, amennyiben Kent görög és latin jelentéstani párhuzamainak felhasználásával a szónak 'hózzá, még, is' jelentést igyekezett tulajdonítani.⁶⁷

Bár így a *patisām* szó értelmezése tekintetében csaknem egyöntetű vélemény alakult ki, Kent által feltett jelentése mégsem fogadható el. Módszer-tanilag nyilvánvalóan helytelen ugyanis egy óperzsa szó jelentését görög és latin párhuzamok alapján meghatározni, amikor a szó megfelelőjét egy másik óiráni nyelvből is ismerjük. Különös módon az utóbbi másfél évtized kutatásának figyelmét elkerülte, hogy a *patisām* pontos megfelelője az Avesztában is előfordul, s ennek segítségével az óperzsa szó jelentését kétséget kizáró módon meg lehet állapítani. Még különösebb, hogy a 70. §-sal foglalkozók figyelmét az is elkerülte, hogy E. Herzfeld már 1947-ben utalt az óperzsa *patisām* szó avesztai megfelelőjére, sőt arra is, hogy az óperzsa kifejezés nyilvánvalóan az

⁶² Ld. R. G. Kent: Old Persian. 13 sk.

⁶³ Ld. R. G. Kent: Old Persian. 22.

⁶⁴ R. G. Kent: JCS 5 (1951) 55 sk., JAOS 72 (1952) 13, Old Persian. 195.

⁶⁵ W. Hinz: ZDMG 102 (1952) 37.

⁶⁶ Ld. W. Brandenstein—M. Mayrhofer: Handbuch des Altpersischen. 139.

⁶⁷ M. A. Dandamaev: Иран при первых Ахеменидах. 56.

elámi *da-a-e-ik-ki* megfelelője, pedig akkor még nem állott rendelkezésre a szöveg Cameron által nyújtott új olvasata.⁶⁸

Az Avesztában az óperzsa *patiša*-nak megfelelő *paitiša*-szónak következő jelentései vannak: mint adverbiumnak 1. 'in der Richtung nach — hin, nach — zu', 2. 'nach vorn hin, vorn', mint melléknévnek 1. 'contrarius, widrig', 2. 'abweichend, ungleichartig'. Minthogy a *patišam* szó után a szövegben közelebbi meghatározásként mint értelmező az *āriyā* 'árjával' kifejezés következik, nyilvánvaló, hogy a szövegösszefüggésbe csak az 'abweichend, ungleichartig' jelentés illik bele. Nem lehet tehát kétséges, hogy a *patišam* szó jelentése 'eltérő módon, másképpen', s hogy ilyen módon az elámi *da-a-e-ik-ki* kifejezés ennek a pontos fordítása.

3. A következő problémát a *pa-va-sa-ta-a-ya-a* = *pavastāyā* szó jelenti. Cameron új olvasata előtt e szót *a-va-sa-ta-+ya-+*-nak olvasták, ami helyes azonosítását sokáig lehetetlenné tette. Herzfeld azonban már akkor, az új olvasat ismerete nélkül, a középperzsa *pōst* 'bőr' szó előzményét kereste benne, és *pa-va-sa-ta*- alakra korrigálta.⁶⁹ Feltevését Cameron új olvasata igazolta, azonban az óperzsa szöveg teljes megismerése váratlanul újabb nehézséget eredményezett: kiderült, hogy a 'bőr, pergamen' jelentésűnek tartott *pavastā*-szót az elámi fordítás a *ha-la-at* 'agyagtábla' kifejezéssel adta vissza. R. G. Kent a *pavastā*-szót először Cameron javaslata alapján 'papirusz'-nak értelmezte.⁷⁰ E. Beneviste viszont éppen az elámi szó alapján az óperzsa kifejezésnek 'védőtök-tábla' jelentését tette fel.⁷¹ Ezt később Kent is elfogadta, és a szót a *pa* praefixum és a *vah*- 'öltözni' ige származéka összetételének magyarázta 'clay envelope of tablet' jelentésben.⁷² W. Hinz az óperzsa *pavastā* szó középperzsa folytatásának 'bőr, pergamen' jelentése és az elámi *ha-la-at* 'agyagtábla' szó közötti ellentmondást azzal a feltevéssel igyekezett megoldani, hogy a 90. sorban a *car mā* szó után álló *ga-ra*-[helyett *u-ta*-[olvasást javasolt, s a hézagba *ut[ā : (h)i-štā*]-t egészített ki 'und auf Lehmziegeln' jelentésben.⁷³

Ennek az elgondolásnak az a nehézsége, hogy a *ga-ra*-[olvasat biztosnak látszik, tehát nem javítható *u-ta*-[ra, továbbá ebben az esetben az elámiban szereplő «agyagtábla» és «pergamen» fogalmaknak az óperzsában «pergamen», «bőr» és «agyagtábla» felelne meg, s ugyanakkor egyáltalán nem világos, hogy mi a különbség «pergamen» és «bőr» mint írásra használt anyagok között. További nehézséget jelent, hogy így hiányzik az állítmány a mondatból, pedig a 6. sor elején álló [*pat*] *išamaiy* az 5. sor *utā . . . utā* «mind . . . mind» kötőszavaival szemben világosan új mondatra utal, így tehát az ebben a sorban álló *akunavam* állítmányhoz az 5. sor nem vonható. E szembetűnő nehézségek miatt Hinz magyarázata csak részben talált elfogadásra.⁷⁴ Nem teljesen megnyugtató azonban Kentnak a *pavastā*-szóra vonatkozó magyarázata sem, mert az *apa* particula *pa* változatának létezése még az Avesztában sem tekinthető

⁶⁸ E. Herzfeld: *Zoroaster and his World*. 34. Ez is mutatja, hogy Herzfeld könyve nem tartozik az iranisztika legolvasottabb termékei közé. W. B. Henning megjegyzései (*Zoroaster. Politician or Witch-Doctor*. London 1951. 4 skk.) úgy látszik megtették hatásukat.

⁶⁹ E. Herzfeld: *Zoroaster and his World*. 34. 5. jz.

⁷⁰ R. G. Kent: *JCS* 5 (1951) 56.

⁷¹ E. Beneviste: *Études sur le vieux-perse*. BSLP 47 (1951) 43—46.

⁷² R. G. Kent: *JAOS* 72 (1952) 14; *Old Persian*.² 219.

⁷³ W. Hinz: *ZDMG* 102 (1952) 34 sk.

⁷⁴ Ld. pl. W. Brandenstein—M. Mayrhofer: *Handbuch des Altpersischen*. 140.

teljesen biztosítottak,⁷⁵ nemhogy az óperzsában fel lehetne tenni. Ezért H. W. Bailey később az óperzsa *pavastā-*, az óind *pavasta-* 'Decke, Hülle', a közép-perzsa *pōst*, a sangleči *pāsk* 'covering, skin', munji *pūsto* 'tree bark' szavakat a saka *pvista-* 'covered', *pviš-* 'to cover', *pviysaka-* 'a covering thing, wrap', *pvecā-* 'something put on to a garment' szavakkal vetette össze, s az egész szó-csoportot egy **pav-/ *pu-* 'to cover' tőre vezette vissza. E tőből, amelynek további rokonságát a hettitában, a *puwatti-* 'colour', *puwaliya-* 'piece of clothing', *putalliya-* 'put on clothes' szavakban gondolja kimutathatónak, származnék szerinte a *pavastā-* szó a középperzsa *tapast* 'szőnyeg' stb. szavakban előforduló *-sta-* képzővel.⁷⁶

E magyarázat igen szellemesen oldaná meg a *pavastā-* szó problémáját, azonban ennek is vannak nehézségei. Ami elsősorban a hettita adatokat illeti, ezek közül a *putalliya-* ige pontosabb jelentése valószínűleg '(Kleid) aufknüpfen (?), hochschürzen (?)', tehát éppen az ellenkezője annak, mint amit a **pav-* tővel való összefüggés esetén várhatnánk.⁷⁷ A *puwatti-* szó jelentése az előfordulási helyek ismeretlen volta miatt bizonytalan, a feltett 'Farbe, farbige Marke (als Eigentumszeichen)?' jelentés egyáltalán nem mutat a **pav-* tővel való összefüggésre.⁷⁸ Végül a *puwaliya-* szó jelentése nem általában 'ruhadarab', hanem 'egy bizonyos ruhadarab', éspedig valószínűleg 'öv'.⁷⁹ Következésképpen egy **pav-/ *pu-* 'befed' jelentésű tő feltevésére a hettita adatok semmiféle alapot nem nyújtanak.

A felsorolt indoiráni adatok tehát elszigetelten állanak. De még ezek sem függnék össze valamennyien egymással. A saka szavak hangtanilag **pati-vaid-*, **pati-vaiš-* és **pati-vaič-* alakokra vezethetők vissza. A *pavastā-* szó esetleg feltehető többi iráni megfelelője mind lehetne az óperzsából átvett jövevényszó is, úgyhogy végeredményben változatlanul az óperzsa és az óind szó tekinthető csak teljesértékű adatnak. E szavak elszigeteltsége az óiráni és óind szókészletben eléggé valószínűtlenné teszi egy külön **pav-/ *pu-* tő feltevését származtatásukra. Így inkább arra gondolhatunk, hogy e szavak mégis összetételek vagy más módon létrejött belső keletkezésű elemei az óiráni és óind szókészletnek. Az óiráni szót tagolhatnánk *pa-* és *vasta-* elemekre, s első részében a *pāy-* tő rövid alakját (vö. avesztai *pa-vant-*, óind *-pa-*) láthatnánk, második részében pedig a *vah-* 'öltözni' ige part. perf. pass.-át. Az összetétel jelentése 'a felöltözöttet védő' vagy 'a védő felöltött (ruha)' → 'védő-burok, védő ruha' lehetne, aszerint, hogy milyen típusú összetételnek fogjuk fel. Egy másik magyarázati lehetőség az lenne, hogy a *pavastā-* szót olyan képzésnek fogjuk fel a *pavant-* 'védő' szóból, mint az avesztai *ašavasta-* szót az *ašavant-* alakból. A jelentése ebben az esetben is 'védő-burok' lehetne. Bármelyik megoldást válasszuk is, az óind alak mindenképpen eléggé problematikus marad, az első esetben azért, mert a *pavastā-* nem látszik köziráni szónak, a második esetben pedig azért is, mert az óindban más hangalakot várhatnánk. Lehet, hogy az óind szót mégis csak régi átvételnek kell tekintenünk az ó- vagy ósirániból az *atharvan-* szóhoz hasonlóan.

⁷⁵ Ld. *Chr. Bartholomae*: Altiranisches Wörterbuch, Strassburg 1904. 816.

⁷⁶ H. W. Bailey: The Preface to the Siddhasāra-Śāstra. A Locust's Leg. Studies in Honour of S. H. Taqizadeh. London 1962. 35 sk.

⁷⁷ Ld. J. Friedrich: Hethitisches Wörterbuch. 2. Ergänzungsheft. Heidelberg 1961. 21.

⁷⁸ V. ö. J. Friedrich: Hethitisches Wörterbuch. Heidelberg 1952. 174.

⁷⁹ A. Götte: Corolla Linguistica. Festschrift Ferdinand Sommer. Wiesbaden 1955. 59; J. Friedrich: Hethitisches Wörterbuch. 1. Ergänzungsheft. Heidelberg 1957. 17.

Mindenesetre az óperzsa és az óind szó összefüggésében nem lehet kételkednünk, s így az is biztosnak látszik, hogy a *pavastā*- szó eredeti jelentése nem 'bőr', hanem az általánosabb 'védő burok' volt. Felmerül még az a kérdés, mi a magyarázata az óperzsa szó nőnemének. Arra lehetne gondolni, hogy a fenntebb adott magyarázatnak megfelelően a szó eredetileg melléknév volt, s így jelzőként is állhatott a *dipī*- 'agyagtábla' szó mellett, amely nőnemű. A **pavastā dipī* 'védőtök-tábla' kifejezésből önállósult azután a *pavastā* 'védőtök-tábla' szó, míg általános 'védő burok' → 'bőr' jelentésben az óinddel egyező **pavasta*- alakot használhatták.

4. Az *utā* : *pavastāyā* : *utā* : *carmā* után következő igealakot R. G. Kent *gra*[*θitā*]-ra egészítette ki, és az óind *grath*-/*granth*- 'kötni, összekötni, (irodalmi munkát) összeállítani, írni' ige alapján 'written, composed' jelentését tette fel.⁸⁰ A Kent által kiegészített formát hallgatólag már korábban *gra*[*stā*]-ra helyesbítettem,⁸¹ s tőlem függetlenül M. Mayrhofer szélesebb összefüggésbe állítva részletesen is bebizonyította a *gra*[*θitā*] alak tarthatatlan voltát.⁸² Azonban nemcsak a Kent által rekonstruált alak volt helytelen, hanem az annak tulajdonított jelentés is. Az 'írni, szerkeszteni' jelentés ugyanis csak specializált jelentése az óind igenek, amelynek feltevésére az óperzsában semmi alapunk sincsen. Éppen ezért visszatérve a *grath*- tő alapjelentéséhez az óperzsában is 'átköt, összeköt, begöngyöl' jelentést tettem fel.⁸³ Így az egész szöveghelynek következő értelmezése adódik; «Mind agyagtáblába, mind pergamenbe be voltak kötve». Így ez a mondat világosan arra a műveletre utal, amelynek során az elkészült agyagtáblákat egyrészt védőtök-táblába tették, s arra írták rá az óperzsa szöveg babiloni ill. elámi fordítását, más példányokat viszont az arameus fordítást tartalmazó pergamen tekercsekbe kötöttek be. Az *ima* : *dipīmaiy* többes nominativusnak megfelelően a *grastā* szó után természetesen a többesszámú *āha*ⁿ alakot kell itt is kiegészítenünk.

Mint hogy a **graθ*- tő megléte az irániban nem egészen kétségen felüli,⁸⁴ a hely kiegészítésénél számításba kell vennünk más lehetőségeket is. Főleg két igére gondolhatunk még. Az egyik a *gart*- tő, amelynek jelentése 'sodor, fon', de van specializált 'összegöngyöl, beburkol' jelentése is.⁸⁵ Ennek **grstā*-part. perf. pass.-át tehetjük fel, amelynek írásképe azonban az óperzsában ugyanaz volna, mint a *grastā*- alaké. A másik számításba jövő ige *garš*- 'köt, kapcsol, összeköt', amelyet ugyan utóbbi időben a *graθ*- tőhöz kapcsolnak,⁸⁶ de amely imperfectumának tanúbizonyossága szerint — mint erre rámutattam⁸⁷ kétségtelenül különválasztandó attól. E tő part. perf. pass.-a **gršta*-, az óperzsa írásban **grašta*- lenne. Bármelyik alakot egészítsük is ki a felirat tárgyalt helyére, mindenképpen ugyanaz a jelentés adódik.

5. A *gra*[*štā* : *āha*] állítmány után új mondat kezdődik, amelyet minden bizonnyal a [*pat*] *išamaiy* kifejezés vezet be és az *akunavam* zár le. Ezután

⁸⁰ R. G. Kent: JCS 5 (1951) 56, JAOS 72 (1952) 14.

⁸¹ Vö. J. Harmatta: Acta Ant. Hung. 12 (1964) 217.

⁸² M. Mayrhofer: Orientalia 33 (1964) 72 skk.

⁸³ J. Harmatta: Acta Ant. Hung. 12 (1964) 217.

⁸⁴ Ld. e kérdésre G. Morgenstierne: An Etymological Vocabulary of Pashto. Oslo 1927. 27 sk.

⁸⁵ Ld. az adatokat G. Morgenstierne: i. h.

⁸⁶ Így pl. M. Mayrhofer: Orientalia 33 (1964) 75.

⁸⁷ J. Harmatta: The Oldest Brāhmī Inscription in Inner Asia. Acta Orient. Hung. (1966) s. a.

ismét valószínűleg a $[pat]i\dot{s}a[m]$ szót kell kiegészítenünk, s az ezzel kezdődő mondat végén az előző mondattal mutatkozó párhuzamos szerkezet alapján, vö.

$[pat]i\dot{s}amaiy: [\dots]fam: akunavam$
 $[pat]i\dot{s}a[m: .]vādā[\dots\dots\dots]$

nyilvánvalóan szintén az *akunavam* állítmányt kell feltennünk.⁸⁸ Így azonnal felmerül a kérdés, hogyan értelmezzük a *patisam* szót ebben a szövegösszefüggésben. A 'másképpen' jelentés itt természetesen nem jön számításba, s így csak a 'nach — zu' vagy a 'nach vorn hin, vorn' értelmezésre gondolhatunk. Így az első mondatnak tartalmilag az elámi változat alapján kiegészítve a következő értelmezése adódnék: «hozzá nevemet rátétettem» vagy «elől nevemet rátétettem». Mivel a felirat valóban Dareios nevével és titulátúrájával kezdődik, az utóbbi értelmezés látszik valószínűbbnek.⁸⁹

6. A *patisam* és az *akunavam* szavak között olvasható $[+ - + - + - + - + - +]$ -*fa? - ma* töredéknek az elámi fordításban a *hi-iš* 'név' szó felel meg. R. G. Kent nem találva olyan óperzsa szót, amely *-fam*-ra végződne és 'név' jelentésű volna, a *fa?* jel helyett *ra* olvasatot javasolt, s az egész szót *patikaram* alakban állította helyre.⁹⁰ Így azonban azonban szöges ellentétbe került az elámi fordítás tanúbizonyosságával, ami módszertanilag semmiképpen sem helyeselhető. Nyilvánvalóan ez a megfontolás vezethette W. Hinzet is, amikor jelentés és alak szempontjából megfelelő szót nem találva a helyet kiegészítetlenül hagyta.⁹¹ Figyelembe véve, hogy a *-fa-* végződésű óiráni szavak közül a *nāfa-* 'család, nemzetség, rokonság' jelentés szempontjából elég jól beleillik e szövegösszefüggésbe, 1960-ban felvettem az $[uvānā]fam$ kiegészítés lehetőségét.⁹² Tőlem függetlenül ugyanerre a kiegészítésre gondolt később M. Mayrhofer is.⁹³ Ugyanakkor azonban mint alternatív lehetőséggel számoltam a $[nāmanā]fam$ kiegészítéssel is. Utóbbi alakot *dvandva* típusú összetételnek lehetne felfogni 'név és nemzetség' jelentésben. Így a mondatnak következő értelmezése adódnék: «elől nemzetségetm rátétettem» vagy «elől nevemet és nemzetségetm rátétettem». Jelentés szempontjából azonban még ezek a kiegészítések sem felelnek meg pontosan az elámi *hi-iš* 'név' szónak, s ugyanakkor bizonyos mértékben át is lépnek az elámi *e-ip-pi* 'származás' kifejezés jelentésének körébe. Tovább vizsgálva a $[+ - + - + - + - + - +]$ -*fa - ma* szó kiegészítésének lehetőségeit, figyelmem az avesztai *saēf-* 'über — hin (Akk.) streichen' igére terelődött. Ennek az óperzsában **θaif-* alak felelne meg, a belőle képzett névszó pedig **θaifa-* 'érintés, simítás, húzás, csapás' jelentéssel. E szó a *nāman* 'név' szóval összetéve a $[na - a - ma - θa - i] - fa - ma$ kiegészítést adná, jelentése pedig megközelítőleg ugyanaz volna, mint a német *Namenszug* szóé, amellyel W. Hinz az elámi *hi-iš* szót fordította. A különböző lehetőségek közül mindenesetre jelentés szempontjából ez felelne meg legjobban az elámi fordításnak.

⁸⁸ Így helyesen W. Hinz: ZDMG 102 (1952) 35, 37.

⁸⁹ Ld. J. Harmatta: Acta Ant. Hung. 12 (1964) 217.

⁹⁰ R. G. Kent: JCS 5 (1951) 55—56, JAOS 72 (1952) 15.

⁹¹ W. Hinz: ZDMG 102 (1952) 35, 37.

⁹² J. Harmatta: Acta Ant. Hung. 12 (1964) 217.

⁹³ M. Mayrhofer: Orientalia 33 (1964) 82 skk.

7. Problémát jelent a második *pašam* után következő [+]-*va-a-da-a*-[+—+ : *a-ku-u-na-va-ma*] szó kiegészítése is. R. G. Kent itt eredetileg [*a*]vādā[tā] 'it was set down' kiegészítést adott,⁹⁴ azonban ezt hamarosan feladta a W. Hinz javasolta [*u*]vādā[m] kiegészítés javára.⁹⁵ Hinz e szóban az óind *svadhā*-tartózkodási hely, otthon' szó óperzsa megfelelőjét látta, s úgy gondolta, hogy ennek lehet az elámi *e-ip-pi* 'családfa, származás' szó a fordítása.⁹⁶ E magyarázat kétségtelenül sokkal közelebb hozza az óperzsa szöveget az elámi fordításhoz, mint Kent kiegészítése, azonban a nehézség itt is az, hogy a feltett óperzsa **uvādā*- szó jelentése nem 'családfa, származás', hanem 'otthon' s ez tárgyilag nem felel meg a bisituni felirat bevezető formuláinak, amelyek egyrészt Dareios nevét és címeit (= *hi-iš*), másrészt pedig valóban családfáját (= *e-ip-pi*) tartalmazzák. Mivel az óind *jāta*- 'születés, származás, nemzetség' szó alapján következtetve az óirániban a 'származás'-t jelentő kifejezés **zāta*- volt,⁹⁷ ennek óperzsa alakjául pedig **dāta*-t tehetünk fel, így a 'saját származás, családfa' jelentésű szó az óperzsában **uvādāta*- lenne. Ezt a tárgyalta szöveghelyre minden nehézség nélkül beilleszthetjük: [*u*]-*va-a-da-a*-[*ta-ma*] s így az óperzsa szöveg értelme pontosan megfelel az elámi fordításnak: «elől családfámat rátétettem».⁹⁸

8. A 91. sorban nem megnyugtató a *pašiyā* szó magyarázata. R. G. Kent e szót először a *paš*- ige származékának tartotta és 'writings' jelentésben fordította.⁹⁹ Később azonban elfogadta W. Hinz értelmezését,¹⁰⁰ amely szerint e szó jelentése 'előtt' s maga a szó epenthesissel **pašyā* < **patyā* alakból származik.¹⁰¹ Mindkét elgondolásnak vannak azonban nehezen áthidalható nehézségei. A *pašiya*- szónak 'írás' jelentést tulajdonítani nem lehet, mert e fogalmat az óperzsában a *nipištam* szó fejezi ki, s a *ni*- igeekötő nélkül a *paš*- ige jelentése nem is 'írni', hanem 'vágni, díszíteni' s így névszói származéka sem lehet 'írás' jelentésű. Másrészt a *pašiyā* 'előtt' értelmezésének súlyos akadálya az, hogy az óperzsában epenthesissel egyáltalán nem számolhatunk. Korábban úgy látszott, hogy legalább egy szóban, a *yaumaini*- melléknévben, kimutatható az epenthesis jelensége az óperzsában. Amióta azonban K. Hoffman a *maini*- elemet meggyőzően az avesztai *maēni*- 'Vergeltung, Strafe' szóval azonosította,¹⁰² azóta kétségtelenné vált, hogy az óperzsában epenthesist nem tehetünk fel. Más magyarázatot kell tehát keresnünk. A *pašiyā* alakot minden nehézség nélkül értelmezhetjük egy *paš*- névszó egyes szám instrumentális (ablatívus, locatívus, genitívus) alakjának. E szó pontos megfelelője az óind *peš*- 'húsdarab' szónak, amelynek eredeti jelentése azonban nyilvánvalóan 'szelet' volt, s csak később, valószínűleg a *māmsapeš*- 'hússzelet' összetételben fejlődött ki speciális jelentése. Az óirániban a **paš*- szónak tehát 'szelet, darab' jelentését tehetjük fel.

⁹⁴ R. G. Kent: JCS 5 (1951) 56.

⁹⁵ R. G. Kent: JAOS 72 (1952) 14—15, Old Persian.² 130, 177.

⁹⁶ W. Hinz: ZDMG 102 (1952) 35—36.

⁹⁷ Lehet, hogy ez előfordul az arameus átírásban fennmaradt *zwhy* **Zāta-vahya*- névben, ld. W. Eilers: AfO 17 (1956) 332.

⁹⁸ Ld. J. Harmatta: Acta Ant. Hung. 12 (1964) 217.

⁹⁹ R. G. Kent: JCS 5 (1951) 56.

¹⁰⁰ R. G. Kent: JAOS 72 (1952) 15.

¹⁰¹ W. Hinz: ZDMG 102 (1952) 37.

¹⁰² K. Hoffmann: Altpers. *afwāyā*. Corolla Linguistica. Festschrift Ferdinand Sommer. Wiesbaden 1955. 84 skk.

A bisituni felirat szóban forgó helyén e szó jelentése 'szövegrész, Abschnitt' lehet, úgyhogy az egész mondat következőképpen fordítható: «és felolvasztott szövegrészenként nekem». Ha helyes ez az értelmezés, akkor a *paišiyā* kifejezés a bisituni feliratnak nyilvánvalóan a *θātīy: dārayavaus: xšāyaθiyā* kifejezéssel tagolt részeire utal.

9. Az utolsó problémát a 70. § utolsó szava: *hamā[ta]xšatā* jelenti. Ennek magyarázata az értelmezések széles skáláján mozog és az «(írást) megtanulták» és a «(feliratot) másolták» jelentések között számos változatot mutat fel.¹⁰³ A kifejezés magyarázata körül folyó vitában a legmeglepőbb az, hogy maga a *hamtaxš-* ige jólismert az óperzsában, s a bisituni feliratban is többször előfordul. Hogy mindeddig mégsem sikerült a *hamātaxšatā* kifejezésnek megnyugtató értelmezését adni, annak bizonyára az az oka, hogy nem csupán nyelvi problémáról van szó, hanem a kifejezés magyarázatába nagy horderejű történeti vagy írástörténeti kérdések is belejátszanak.

Módszertani szempontból a *hamātaxšatā* kifejezés magyarázatának egyetlen helyes útja mégis csak az, ha az ige többi előfordulási helyén megállapítható jelentéséből indulunk ki. A *hamātaxšatā* kifejezés értelmezése szempontjából Dareios feliratainak főleg három helye döntő fontosságú. Ezek a következők:

- DB IV 65—66 *martiya: hya: hamataxšatā: manā: viθiyā: avam: ubartam: abaram*
«az az ember, aki együttműködött az én házammal, azt jól megjutalmaztam»
- DNb 16—17 *martiya: hya: hataxšataiy: anudim: hakarta^o hyā: avaθādīm: paribarāmīy*
«az az ember, aki együttműködik, együttműködésének megfelelően, úgy róla én gondoskodom»
- DB IV 82—83 *adakaiy: imaiy: martiyā: hamataxšatā: anušiyā: manā*
«akkor ezek az emberek együttműködtek mint az én híveim».

A három szöveghely összehasonlításából világosan kiderül, hogy Dareios az «együttműködés»-t mások részéről mindig úgy érti, mint a «házának» nyújtott támogatást, a «házával való együttműködés»-t. Így semmi kétség sem állhat fenn abban a tekintetben, hogy tartalmilag a *mana: viθiyā* kifejezést a *kāra: hamātaxšatā* mondatba is ki kell egészítenünk, mint ahogy ez természetesen odaértendő DNb 16—17-ben is a *hya: hataxšataiy* kifejezéshez. A 70. § végét tehát következőképpen kell értelmeznünk: «a hadi nép együttműködött (az én házammal)».

Nem nehéz belátni ennek a megállapításnak óriási politikai jelentőségét. Dareiosnak Gaumāta megölése után súlyos harcok árán kellett megszereznie az uralmat és csak kezdeti nehézségek után tudta elismertetni magát mint uralkodót az egész birodalomban. Ebben kétségtelenül jelentős szerepet szánt a bisituni felirat szövegének, amelyet az Óperzsa Birodalom legtávolabbi helyőrségének is megküldött az elephantinei arameus változat tanúbizonysága

¹⁰³ Ld. R. G. Kent: JCS 5 (1951) 56, JAOS 72 (1952) 13; W. Hinz: ZDMG 102 (1952) 37 stb.

szerint. Amikor Dareios hívei segítségével Gaumātát megölte, a birodalom egyes tartományai fellázadtak ellene, s nem ismerték el uralmát. De bizonyára sok olyan terület is volt, amelynek «hadi népe» (*kāra*) várakozó álláspontra helyezkedett. Ezeknek a meggyőzése volt a bisituni felirat célja, amely igazolta Dareios eljárását és mint Auramazdától támogatott, Auramazdā akaratát megtestesítő és végrehajtó uralkodót állította a «hadi nép» elé. A 70. § utolsó mondata sem többet, sem kevesebbet nem akar mondani, mint hogy a bisituni felirat szövegének szétküldése és megismerése után a «hadi nép», a helyőrségek az egész birodalomban elismerték uralkodóként Dareioszt és együttműködtek a királyi házzal.

A fentiek alapján a 70. § óperzsa szövegét következőképpen egészíthetjük ki és értelmezhetjük:

88. sor ... *0ātiy: Dārayavauš: xšāya[0i]ya: vašnā: Au-*
 89. *ra[m]azdāha: ima: dipi^fma^li[y: tyā:] adam: akunavam: pati-*
šam: āriyā: āha: utā: ^fpa^vvast-
 90. *āy[ā:] utā: carmā: gar[štā: āha]: [pat]išamai^o[y: [nāma0ai]-*
fam: akunavam: ^fpat]iša[m: u]vādā-
 91. *[tam: akunavam]: utā: ^fniya^lpi[š]i[ya: u]tā^f: pat^liyaf^fraši^lya*
: pai^fš^liyā: mā[m]: pasā[va]: ima: di-
 92. *pi[ya: a]dam: f[rā]stāyam: ^fvi^l[s]^fpa^ldā: atar: dahyā[va]^o: kā-*
ra: hamā[ta]xšatā

88. sor «... Kinyilvánítja Dārayavauš király: Au-
 89. ramazdā akaratából ezek a feliratok, amelyeket én készít-
 90. tettem, másképpen, ārya nyelven voltak. Mind védőtök-
 91. táblába, mind pergamenbe be voltak burkolva. Elöl neve-
 met rátétettem, elöl családfá-
 91. mat rátétettem. Mind leiratott, mind felolvastatott sza-
 kaszonként nekem. Azután ezeket a felira-
 92. tokat elküldtem mindenhová a tartományokban. A hadi
 nép együttműködött (az én házammal).»

Az óperzsa eredeti, mint e fordításból kitűnik, ugyanazt a tartalmi tagolódást mutatja, mint az elámi változat, azonban az egyes részletek sokkal világosabbak és pontosabbak, mint abban. Az elámi fordító a felirat protokolláris hitelesítésével foglalkozó részben több kifejezést nem értett meg vagy nem tudott lefordítani s ezért kihagyta ezeket.

Egészben véve az óperzsa eredetiből az elámi változattal megegyezően világosan kiderül, hogy Dareios, ill. a felirat fogalmazványát készítő óperzsa kancellária a korábbi gyakorlattól eltérőnek tartotta, hogy a felirat ārya nyelven készült. Ez arra mutat, hogy a bisituni feliratban az óperzsa ékírás első alkalmazását látták. Hogy ez a felirat szövegében félreérthetetlenül kifejezésre juttatott véleményük megfelelt-e a valóságnak, ez természetesen olyan kérdés, amelynek eldöntése túlhaladja a feliratszöveg értelmezésének kereteit.

